

DARIUS BARASA

MALDININKAI PRŪSIJOS LIETUVOJE: MASIŠKUMAS, PAPLITIMAS IR ĮVAIZDIS XIX A. 3 DEŠIMTMETYJE

ANOTACIJA. Straipsnyje, remiantis Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybės archyve Berlyne rastu 1823 m. dokumentu, mėginama atskleisti iki šiol istoriografijoje nedaug dėmesio sulaukusius neopietistinio sąjūdžio Prūsijos Lietuvoje – maldininkų judėjimo XIX a. 3 dešimtmetyje svarbius praeities aspektus, būtent: judėjimo dalyvių skaitlingumą, jų rengiamų religinių susirinkimų paplitimą teritorijoje ir ankstyvąjį maldininkų įvaizdį. Greta šių pagrindinių tikslų straipsnyje aptariama maldininkų istoriografija, susidariusios tyrimų spragos, galimos sėkmingų tyrimų perspektyvos, panaudojant neskelbtus archyvinius šaltinius.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, maldininkai, surinkimininkai, pietistai, sakytojas, Karaliaučiaus konsistorija, Vilius Gaigalaitis.

„Ministerija norėtų kaip galima skubiau gauti išsamią suvestinę, kur ir kokių mastu karališkoje valstybėje egzistuoja bendruomenės ar draugijos, kurios, be bažnytinių pamaldų, organizuoja savas religines apeigas ar dvasinio ugdymo susirinkimus. [...] Jar ir kokios draugijos parapijose yra, koks maždaug jų narių skaičius, kas vadovauja jų religinėms apeigoms, koks tų apeigų turinys ir kokią įtaką iki šiol darė jų narių gyvenimui bei kuo išskirtinė jų dvasinė kryptis“, - tokius pavedimus prieš beveik du šimtmečius, 1822 m. rugsėjo 22 d., Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerija Berlyne suformulavo Prūsijos

provincijų konsistorijoms¹. Reikšminga ir įdomu yra tai, kad šie klausimai iki šių dienų neprarado aktualumo. Tiesa, atsakymų į juos vaikosi ir ieško jau nebe valdžios klerikai ar biurokratai, bet įvairių šalių istorijos tyrinėtojai. Mat į daugelį šių užduotų klausimų istoriografijoje iki šiol taip ir liko neatsakyta. Todėl, kad ir kaip keistai skambėtų, bet Berlyno ministerijos bemaž prieš porą amžių provincijos valdžioms pavestos užduotys tuo pačiu suformulavo ir išklėle šio straipsnio pagrindinius tikslus, būtent: pasiremiant 1823 m. archyvinio dokumentu, pamėginti nustatyti neopietistinio religinio judėjimo – surinkimininkų arba maldininkų² Prūsijos Lietuvoje masiškumą, išplitimą ir įvaizdį XIX a. 3 dešimtmetyje. Galima išsireikšti ir kitaip: ar buvo ir kas vis dėlto buvo atsakyta į 1822 m. ministerijos paklausimą?

Pirmą kartą susidūrusiems su tokiais reiškiniais kaip surinkimai, surinkimininkai, maldininkai, šventieji ir kt., gali kilti pagrįstas klausimas, apie ką čia kalba apskritai sukasi ir kas jų tokių būta? Nors lenkų istorikas Gregorz Jasinski siūlo surinkimus ir surinkimininkus nevertinti vienareikšmiškai, nes jų būta įvairių formų ir skirtingų pažiūrų – nuo nuosakių iki kraštutinių, kitaip tariant, kiekvieną atvejį vertinti atskirai³, tačiau bendriausią apibrėžimą vis dėlto galima ir net būtina išvesti. Pasak Walterio Hubatsch'o, surinkimai buvo glaudžiai su naujų laikų religinio prabudimo judėjimu persipynęs sąjūdis šiaurės rytų Rytprūsiose, ypač išplitęs tarp vietos lietuvių evangelikų liuteronų. Jų dalyviai, be viešų pamaldų bažnyčioje, rengdavo privačius maldos susirinkimus namuose, kur vietinio lyderio ar vadovo buvo pamokslaujama, giedama, meldžiamasi, skaitomas Šv. Raštas, kita dvasingumą ugdanti literatūra. Šių susirinkimų nariai – surinkimininkai – dažniausiai buvo pamaldžiausi, ištikimiausi ir uoliausi krašto bažnyčios lankytojai, išsiskyrę ypatingu šventumo ir doro gyvenimo siekiu, susilaikymu, drausme, nu-

¹ Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms, 1822 m. rugsėjo 22 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, Bl. 24r.

² Dažniausiai tokiu terminu XIX a. oficialiuose valdžios aktuose vadinti šio judėjimo dalyviai ar nariai. Kitas mažiau paplitęs tuo metu pavadinimas – *pietistai*. Istoriografijoje yra įsitvirtinęs *surinkimininkų* terminas – taip save apibūdino religinio prabudimo judėjimo dalyviai. Pastarasis terminas esą neturėjo neigiamo atspalvio kaip pirmieji du minėtieji. Nors kaip pažymėjo G. Jasinski, XIX a. viduryje patys surinkimininkai ėmė save vadinti *maldininkais* („wir Maldeninker“), Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 26.

³ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 42.

sistatę prieš žemiškus malonumus ir linksmybes⁴. Suprantama, detalesnius ir kur kas spalvingesnius vadinamųjų maldininkų vaizdinius ir apibūdinimus galima rasti daugumoje šiai tematikai skirtų studijų ir tyrimų. Vis gi paprastam ir nedaug sumeluotam surinkimininkų apibūdinimui labai tinka ir amžininkų, tokių kaip Karaliaučiaus generalsuperintendento Ernsto Wilhelmo Christiano Sartorius'o (1797-1859) pastangos biurokratams Berlyne nušviesti ir įveikti susiformavusį neigiamą lietuvių maldininkų stereotipą. 1843 m. kovo 11 d. pranešime Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui (1779-1856) jis paprastai ir suprantamai išdėstė, kad maldininkų ištakas jis linkęs matyti dar XVIII a. Friedricho Wilhelmo I valdymo metais ir siejo su Augusto Hermanno Frankės (1663-1727), Franzo Alberto Schultzo (1692-1763) Halės pietizmo įtaka. Apšvietos epocha vėliau esą neigiamai paveikė krašto bažnyčią, kuri nebetenkino lietuvių gilaus religinio jausmo ir dėl to jie ėmė ieškoti bei rado dvasinio tobulėjimo galimybes privačiuose susirinkimuose. Patys savęs nebuvo linkę kažkaip ypatingai vadinti – maldininkais ir šventaisiais juos pašaipiai vadino kitaminčiai. Maldininkai nesudarė jokios uždaros ar atskiros bendruomenės, juos vienijo ir jungė vien tik tikėjimo ir dvasinio tobulėjimo jausmas. Jų susirinkimų nebuvo galima traktuoti ir lyginti su formaliomis pamaldomis - jie veikiau labiau priminė gerų draugų ir pažįstamų susibūrimus, kuriuose buvo bendrai giedama, meldžiamasi, aptariami bažnyčioje girdėti pamokslai, skaitoma Biblija, kiti krikščionišką dvasingumą ugdantys veikalai. Dažnai tarp jų atsirasdavo iškalbingas, nors ir be didesnio išsilavinimo žmogus, kuris vadovaudavo jų susirinkimams ir liaudžiai suprantama kalba maldas bei pamokymus pasakydavęs. Maldininkai paprastai buvo ramūs, tylūs, garbingi, blaivumu, darbštumu ir lojalumu valdžiai ir bažnyčiai pasižymintys žmonės. Jų nereikia painioti su separatistais ar sektomis, nes jie buvo uoliausi bažnyčios lankytojai ir Šv. Vakarienes dalyviai. Netgi priešingai – maldininkus buvo galima laikyti patikima apsauga nuo katalikybės ir sektų plitimo Prūsijos Lietuvoje. Surinkimuose dalyvaujantys žmonės tapdavo netgi tam tikri kunigo pagalbininkai sielovados reikaluose, jie daug prisidėdavo prie dorovės ir moralės palaikymo didelėse parapijose, kurios dėl didelio dvasininko užimtumo negaudavo reikiamo dėmesio⁵.

⁴ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostrpreussens*, Göttingen, 1969, t. 1, p. 306.

⁵ Generalinio superintendente E. Sartoriaus pranešimas ministrui J. Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sect. 2, Abt. XVI, No 3, be paginacijos.

SURINKIMŲ ISTORIOGRAFIJA, SPRAGOS
IR TIRTINI ASPEKTAI

Surinkimų ir maldininkų istoriografija buvo pradėta rašyti dar XIX a. pirmoje pusėje, vos tik judėjimas tapo kiek labiau išplitęs ir pastebimas. Pasirodžiusios publikacijos⁶, kurios tuo pačiu laikytinos ir vertingais šaltiniais, mėgino skaitytojus supažindinti su palyginti nauju reiškiniu – maldininkais, išsklaidyti apie juos sklidusius nepagrįstus gandus, pramanus. Paprastai apsiribota bandymais bendrais bruožais paaiškinti šio neopietistinio judėjimo ištakas, priežastis, judėjimo dalyvių pasaulėžiūrą, jų praktikuojamų religinių apeigų rutiną ir kt. Čia galima rasti ir kai kurių užuominų apie judėjimo geografiją, paplitimą, vadovaujančius asmenis, valdžios institucijų požiūrį ir kt. Šie pirmieji tekstai kartu tapo ir surinkimininkų ankstyviausio įvaizdžio perteikėjais ar formuotojais. Tuo pačiu šios publikacijos tapo nepamainoma atrama ir informacijos šaltiniu vėlesniems tyrinėtojams.

Neabejotinai didžiausio dėmesio nusipelnė 1904 m. išleista kun. dr. Viliaus Gaigalaičio istorinė mokslinė apybraiža apie surinkimininkų judėjimą Prūsų Lietuvoje⁷. Tai buvo vienas pirmųjų bandymų susisteminti paskiras žinias, jas kritiškai įvertinti ir įnešti tam tikro mokslinio aiškumo dėl mūsų mįslingumu apgaubtos surinkimininkų judėjimo praeities. Jo atliktą tyrimą tuomet teigiamai įvertino tiek tą darbą atlikti užsakiusi evangelikų bažnyčios konsistorija, tiek akademinė, mokslo visuomenė⁸. Visgi, vargu ar pats autorius galėjo tikėtis,

⁶ [X. Y. Z.] „Die Betbrüder (Maldeninker) in Litthauen“, *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1831, t. 6, p. 204-207; „Ueber die sogenannten Heiligen unter den Litthauern. Mitgetheilt von einem Prediger“, *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1833, t. 9, p. 583-586; [Kelch], „Evangelische Konferenz Nichtgeistlicher in Litthauen“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1848, Nr. 8, p. 30-32, Nr. 9, p. 35-36; [Kelch], „Ueber den heutigen Stand des christlichen Hausgottesdienst im sogenannten litthauischen Theile unserer Provinz. Eine Stimme aus dem Volke“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1855, Nr. 46, p. 201-202; [Carl Wachhausen], „Die Maldeninker-Versammlungen un die Stellung der Geistlichen zu denselben“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1861, Nr. 35, p. 159-162, Nr. 36, p. 163-165, ir kt.

⁷ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1), Königsberg, 1904; [W. Gaigalatis], *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį*, Priekulė, 1905.

⁸ Domas Kaunas, „Viliaus Gaigalaičio knygotyrinės nuostatos ir veikla“, in *Knygotyra*, 2007, Nr 48, p. 197.

kad praėjus daugiau nei šimtmečiui, šis jo darbas vis dar bus aktualus, autoritetingas, gausiai cituojamas ir nepaliaujamai traukiamas į šiuolaikinių mokslinių straipsnių bibliografijos sąrašus. Tad, regis, ne veltui nuėjo tie devyneri metai, kaip prasitarė pats Gaigalaitis, tiek užtruko surinkti visą jam prieinamą medžiagą, apklausti gyvus, surinkimų judėjimo patriarchus menančius liudininkus. Jo veikale atskleistos surinkimų ištakos, surinkimų judėjimo srovės, sakytojų linijos vis dar yra *aksioma* surinkimų istoriją tiriantiems šių dienų mokslininkams. Turbūt galėtume tvirtinti, kad šis V. Gaigalaičio darbas šiaandien yra išeksploduotas iki smulkiausio fakto, o nemaža jo teiginių iki šiol yra beatodairiškai tiražuojama⁹. Kita vertus, reikia pažymėti, kad šis puikus, nors ir ne be priekaištų, Gaigalaičio tyrimas, be jau minėtos didelės naudos, tuo pačiu atnešė ir tam tikros žalos surinkimų historiografijai, ypač lietuviškajai. Iš vienos pusės solidūs Gaigalaičio darbo rezultatai ilgainiui tenkino tyrinėtojų poreikius ir dėl to radosi tam tikras pasyvumas, stagnacija. Antra vertus, menkai tikėta, kad galimi kokie nors radikalūs papildymai ar atradimai šia tematika – manyta, kad jau Gaigalaitis išsėmė visus įmanomus istorinius šaltinius. Dėl to palyginti mažai dėta pastangų naujų faktografinių duomenų, archyvinių šaltinių paieškai. Todėl šiandien tenka konstatuoti tokią tyrimų situaciją: šiuolaikinėje lietuvių historiografijoje iki šiol neatsirado nė vieno solidescnio tyrimo, kuris nustumtų į šešėlį Gaigalaičio veikalą ir leistų jam pailsėti.

Reikia pripažinti, kad tam tikra istorinių šaltinių problema dėl surinkimų judėjimo Prūsijos Lietuvoje išties egzistuoja. Šis judėjimas buvo išskirtinai liaudiško pobūdžio, nemaža jų dalyvių buvo neraštingi, menkai išsilavinę, todėl nepaliko rašytinių dokumentų, asmeninių archyvų. O ir pats judėjimas iki 1885 m. buvo neformalus, neinstacionalizuotas¹⁰. Tačiau, kaip rodo lenkų istorikų pavyzdys, dažniausiai sėkmei reikia šiek tiek noro ir pastangų. Štai, Ryszardui Otellui vertingu atradimu tapo kelis dešimtmečius Klaipėdoje spausdinti „Pakajaus paslo“ (vok. „Friedens-Bote“) numeriai (1881-1939), kuriuos leido ūkininkas, sakytojas ir „Rytų Prūsijos evangeliškos maldos drau-

⁹ P.vz., Ludwig Tiesmeyer, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel, 1910; Kristupas Gudaitis, *Lietuviai evangelikai*, Hamilton, 1957; Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI-XX amžiuje*, Klaipėda, 1997, ir kt.

¹⁰ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 17; Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 308.

gijos“ (vok. Ostpreussischen Evangelischen Gebetsverein“) steigėjas Kristupas Kukaitis (Christoph Kukat, 1844-1914). Šios surinkimininkų periodikos tyrimo rezultatai netruko pasirodyti 1976 m. straipsnyje¹¹, kuris po ilgo laiko įnešė naujų įžvalgų, vertinimų bei duomenų į surinkimų judėjimo Rytų Prūsijoje tyrimus. Dar daugiau naujų įžvalgų, naujų prieigos galimybių įnešė Grzegorz Jasinskio tyrinėjimai¹². Pirmiausiai jo buvo naujai ir giliau pažvelgta į surinkimų judėjimo Rytų Prūsijoje atsiradimo priežastis ir aplinkybes, maldininkų pasaulėžiūrą, jų santykį su karšto bažnyčia, valdžios nuostatas, surinkimininkų kryptčių ir įvaizdžio diferenciaciją ir kt. Vis dėlto didžiausiais šio tyrėjo nuopelnas – į mokslinę apyvartą įtraukė naujus archyvinius šaltinius, kurių, kaip pasirodė, kad ir negausiai, bet visgi būta, ir visą šį ilgą laiką jie dulkėjo archyvo saugyklose. Gaigalaitis apie šiuos dokumentus greičiausiai nieko nežinojo, arba tiesiog neturėjo galimybės jais pasinaudoti. Tuo tarpu Jasinskio į dienos šviesą ištraukti nauji šaltiniai įnešė nemažai naujos faktografinės informacijos, kas suteikė naujų įžvalgų ir vertinimų galimybę. Jau vien ko vertas iki tol beveik nežinotos vadinamųjų „šventųjų“ grupės XVIII-XIX a. sandūroje Mozūrijoje (Neidenburgo apsk.) atskleidimas¹³. Jasinskio sėkmė laikytina neabejotinai svarbiu postūmiu surinkimininkų judėjimo Rytų Prūsijos tyrimuose. Tuo tarsi buvo nubrėžtos galimų naujų istorinių tyrimų šioje tematikoje perspektyvos ir gairės, kurių nuo Gaigalaičio laikų buvo taip pasigendama.

Gali kilti pagrįstas klausimas ir abejonė, ar įmanoma pasakyti kažką naujo, ko iki šiol nebuvo pasakę minėti tyrinėtojai dėl surinkimininkų įvaizdžio, judėjimo masiškumo ir paplitimo teritorijoje? Kai kuriais šių klausimų vargiai

¹¹ Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307-328.

¹² Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 17-42; Grzegorz Jasinski, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108-133.; Grzegorz Jasinski, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sud. Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 135-147.

¹³ Grzegorz Jasinski, „U źródle gromadkarstwa. O grupie „świętych“ na Mazurach“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1996, Nr. 3, p. 369-377; Grzegorz Jasinski, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, p. 135-147.

galima tikėtis esminių pokyčių ar kontraversijų. Šiuo atveju veikia reiktų kalbėti apie kai kuriuos papildymus ar nedidelius atradimus. Tarkime, jau Gaigalaitis pakankamai daug dėmesio skyrė maldininkų pavaizdavimui. Išryškino jų srovės nuo nuosaiquesnių iki radikalių ar linkusių į sektantizmą, atsiskyrimą nuo krašto bažnyčios. Spalvingai aprašė jų pasaulėžiūrą, išsiskiriančius papročius, elgseną, prieštarigus atsiliepinimus apie juos ir kt. Štai, vienas iš surinkimų vadovų - sakytojas Jurkūnas (1806-1884) pavaizduotas liberalesnių pažiūrų, nevengęs kartkartėmis išgerti degtinės, toleruodavęs klausytojus, kurie jo pamokslo metu vartodavo uostamą tabaką. O Klimkus Grigelaitis (1750-1825), kuris dažnai regėjo vizijas ir apreiškimus, propagavo asketišką gyvenimo būdą, pasisakęs prieš bet kokio alkoholio vartojimą, dėvėjo tik natūralaus nespaltoto audinio rūbus. Kitas sakytojas Marčys (Marczis) neskuto barzdos, nes laikė tai niekingu, tuščiu reikalu. Irgi nenešiojo spalvotų rūbų, jo švarkas buvęs be sagų, tik su kabėmis. Jis nevalgė kiaulienos ir visko, kas buvo pagaminta sekmadienį. Sakytojų išsilavinimas ir gebėjimai irgi buvę skirtingi. Antai, Albušaitis iš Viešvilės parapijos buvęs itin geras Biblijos žinovas, apie kurį labai palankiai atsiliepė pats Ragainės superintendentas Karlas Malkwitas. Dėl savo gabumų jis gavo mokytojo tarnybą Viešvilės parapijoje. Kitas sakytojas Mikelis Dargys irgi buvęs pakankamai apsiskaitęs, tarp jo knygų būta ne vien religinių, bet ir mokslinių, pvz., apie psichologiją. O štai kiti sakytojai, kaip tarkime Jonas Abromaitis iš Viešvilės parapijos, buvę be išsilavinimo, kuriems skaityti ir suprasti Bibliją buvo per sudėtinga, todėl savo pamokslams sakyti naudojosi Karlo Heinricho Bogatzkio religine knygele, kuri buvo skirta paprastai liaudžiai. Apskritai maldininkai Gaigalaičio apibūdinti kaip besilaukę išskirtinės drausmės ir dorovės normų, itin pamaldūs, dėl to neretai to nukrypę į kraštutinumus. Tai buvę buvę uolūs bažnyčios ir savo susirinkimų lankytojai, savyje ir tarp bendraminčių ugdę gilų krikščioniškumo jausmą, kuris atsispindėjo ir jų kasdienybės elgsenoje: buvo ramūs, taikūs, vengę tokių pasaulietinių dalykų kaip liaudiškų dainų, šokių, pasilinksminimų, alkoholio ir kt. Svarbu pažymėti, kad Gaigalaitis vengė daryti griežtesnių apibendrinimų, labiau parodė maldininkų vaizdinio daugiabriauniškumą, nevienalytiškumą, kuris priklausė nuo surinkimininkų atstovaujamos srovės, jų vadovų nuostatų ir pan.

Kur kas išsamesnis, spalvingesnis, bet tuo pačiu labiau struktūrizuotas, naujais archyviniais duomenimis papildytas maldininkų vaizdinys atskleistas

Jasinkio tyrime. Tačiau autorius irgi nelinkęs surinkimų įsprausti į griežtus vertinimo rėmus. Pasak jo, nors ir egzistavo tam tikri bendri surinkimininkų grupėms būdingi bruožai, tačiau juos apskritai sunku vienareikšmiškai įvertinti – į kiekvieną grupę ar atvejį reiktų žiūrėti atskirai. Be to, maldininkų vaizdins, jų apeigos, santykis su krašto bažnyčia, parapijiečiais nebuvo statiškas, jis laikui einant kito, evoliucionavo¹⁴. Kad surinkimininkų negalima vienareikšmiškai vertinti bei apibūdinti, rodo tokie pavyzdžiai. Iš vienos jie vaizduoti kaip itin pamaldūs, dori asmenys, kurių aplinkoje nebuvo nusikaltimų, vagysčių, girtavimų. Jie vadinti tyliais, ramiais žmonėmis, kurie visada buvo pasiruošę padėti savo artimui, nelaužę duoto žodžio. Dėl rimto požiūrio į darbą, jie laikyti gerais ir neapsileidusiais ūkininkais. Be to, laikyti paklusniais pavaldiniais, nes buvo lojalūs krašto bažnyčiai ir valdovui, visada mokėjo mokesčius, vengė aktyvaus dalyvavimo politinėje veikloje. Kita vertus, išlikę nemaža neigiamų liudijimų. Visų pirma akcentuota jų išdidai laikysena, pasipūtimas, smerkiantis požiūris į kitatminčius. Surinkimininkai neretai save laikė Dievo išrinktaisiais, todėl – geresniais už kitus. Į nepriklaususius jų grupėi žmones buvo žiūrima kaip į „neišgelbėtus“, „velnio vaikus“. Daug aplinkinių apkalbų ir priešiško iššaukdavo surinkimininkų grupių uždaramas, askeetiški jų papročiai, ekstazės požymių (šauksmai, kritimai ant žemės, drebuliai ir kt.) pasireiškimai jų apeigose¹⁵.

Nepalyginamai mažiau dėmesio egzistuojančiuose tyrimuose skirta surinkimų tinklo formavimuisi arba jų išplitimui teritorijoje. Tiksliau sakant, šito klausimo iki šiol niekas specialiai netyrinėjo. Apie tam tikrą tankesnę ar retesnio surinkimų tinklo egzistavimą pirmiausiai galima išvelgti Gaigalaičio tyrime. Minėdamas įvairių srovių surinkimų sakytojus, jis apibrėžė ir jų veiklos vietas, apylinkes. Antai, sakytojas Friedrichas Grenzlas buvo iš Jurbarko (vok. Georgenburg), tačiau keliaudavęs ir po aplinkines parapijas¹⁶; Jurkūnas buvo iš Grandininkų (Plaškių parapija), bet labiausiai pasireiškė kitapus Nemuno – Žilių parapijoje. Nors žinių, kad veikė Nemuno dešinėje buvusiose parapijose,

¹⁴ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 33-34, 42.

¹⁵ *Ibid.*, p. 27, 34-35, 41.

¹⁶ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, p. 6.

taip pat esama¹⁷. Kiti žinomi jurkūniškių krypties sakytojai: Lolaitis buvo iš Nemunyno, Gražtaitis iš Gilijos, Goldbachas iš Mielaukių, Lapaitis (Lappat) iš Laukņų – visi keturi Labguvos parapijoje; Grunewaldas iš Karalaučiaus, Bendžius (Bendže) iš Mackykių (Klaipėdos lietuvių p-ja), Kelkis (Kelch) pradžioje veikė Insėje, po to – Kretingalėje¹⁸. Klimkiškių srovės pradininkas Klimkus Grigelaitis buvo iš Priekulės parapijos, tačiau lankydavosi ir aplinkinėse parapijose, buvo pasiekęs Tilžę ir Smalininkus. Sakytojas Preikšas iš Tilžės, Jonas Abromaitis ir Alrušaitis iš Trapėnų (Viešvilės p-ja), Labrencas (Labrenz) iš Stragnų (Priekulės p-ja), Mikelis Dargys iš Užlieknių (Vyžių p-ja), Rudaitis iš Barškių (Klaipėdos lietuvių p-ja), Marčys (Marczis) iš Kretingalės, Gvildys iš Melnragės (Klaipėdos lietuvių p-ja), Mocikaitis iš Tilžės apylinkių, Klyveris nuo Kaukėnų, Jokubas Ašmonas iš Lankupių (Priekulės p-ja), Žiezdraitis (Žiesdraitis) iš Skirvytės (Rusnės p-ja)¹⁹ ir kt.

Remiantis vien Gaigalaičio pateiktu sakytojų ir jų veiklos vietų sąrašu, atsišleidžia gana fragmentiškas ir retas surinkimų tinklas XIX a. Pūsijos Lietuvoje. Galima pastebėti tam tikrą maldininkų veikos aktyvumą atskirose parapijose, pvz., Labguvos, Klaipėdos, Priekulės, Viešvilės, Tilžės ir kt. Tačiau ar tai reikštų, kad daugelyje kitų nepaminėtų parapijų surinkimų nebūta? O tokių nepaminėtų parapijų yra ištis nemažai, tarkime, neminimos tokios lietuviškos bažnytinės inspekcijos kaip Stalupėnų, Pilkalnio, Darkiemio, Geldapės su maždaug 30 parapijų. Ši aplinkybė verčia kelti kitus klausimus: kiek apskritai išsamus yra Gaigalaičio XIX a. sakytojų sąrašas, ir kiek tiksliai nurodytos sakytojų veiklos vietovės? Galima daryti pagrįstą prielaidą, kad Gaigalaičio duomenys nėra pilni, o ir preciziškumo ten aiškiai stinga, nes tai nebuvo pagrindinis ir vienintelis tyrinėtojo tikslas. Todėl lieka konstatuoti, kad iki šiol žinios apie surinkimų išplitimą arba jų tinklą XIX a. Prūsijos Lietuvoje yra menkos ir reikalauja išsamesnių tyrimų.

Dar blogesnė padėtis yra dėl surinkimų judėjimo masiškumo arba, kitaip tariant, dėl maldininkų statistinių duomenų. Pirmi patikimesni ir tikslesni duomenys apie surinkimui priklausiusių dalyvių skaičių yra iš XIX-XX a. sandūros. Duomenis iš 8-ių diecezijų, kurios apėmė 68 parapijas, surinkęs

¹⁷ *Ibid.*, p. 8.

¹⁸ *Ibid.*, p. 8-9.

¹⁹ *Ibid.*, p. 9-18.

ir pateikęs Gaigalaitis padarė išvadą, kad tuo metu surinkimininkai sudarė maždaug 16 proc. visų evangelikų liuteronų ir apie 50 proc. lietuvių evangelikų liuteronų²⁰. Tačiau kiek maldininkų būta XIX a. – jo pradžioje ir vėlesniais dešimtmečiais, jokių tikslesnių duomenų iki šiol neturėta. Įprastai lig šiol buvo pasitenkinama kartojant Hubatscho įvestą teiginį, kad XIX a. antroje pusėje Klaipėdos diecezijos parapijose surinkimams priklausė maždaug ketvirtadalis visų gyventojų²¹. Jasinskis pažymėjo, kad iki 1885 m. maldininkų judėjimas buvo neformalaus pobūdžio, t. y., neorganizacinis, todėl nebuvo jokių registrų, statistikos ir dėl to sudėtinga nustatyti jų narių skaičių. Jis iš esmės pakartojo Hubatscho teiginį, tiesa, šiek tiek kiek jį pakoregavęs: Klaipėdos diecezijos parapijose fiksuotą surinkimininkų skaitlingumą jis priskyrė visai Prūsijos Lietuvai²². Toks pats visų gyventojų ir surinkimininkų santykis (t. y., ketvirtadalis visų gyventojų) buvo pritaikytas ir Mozūrijai²³, kas, pasak to paties Jasinskio, kelia labai daug abejonių, nes tokie svarstymai nepagrįsti jokiais šaltiniais ar statistika²⁴. Tokiu atveju suabejoti galima ir pagrindiniu Hubatscho teiginiu, nes nežinoma, ar jis išplaukė iš gana laisvo Gaigalaičio nurodytų duomenų interpretavimo, XX a. pradžios statistiką perkeltiant į XIX a., ar savo teiginiui paremti Hubatschas vis dėlto turėjo kitą mums nežinomą informacijos šaltinį? Detaliau į tai nesigilinant, tenka konstatuoti, kad iki šiol neturima jokių tikslesnių žinių apie surinkimų masiškumą, judėjimui priklausiusių narių skaičių XIX a. Tyrinėtojai lig šiol apsieidavo vien tik su apytikslėmis procentinėmis išvestimis.

²⁰ *Ibid.*, p. 35.

²¹ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, p. 307; Arthur Hermann, „Preussisch-Litauer und die Evangelische Kirche Ostpreussens 1871-1933“, in *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Sozialkultureller Wandel in Preussisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*, sudarė Robert Traba, (*Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau*, t. 3), Osnabrück, 2000, p. 86-87.

²² Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 26.

²³ Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, p. 320.

²⁴ Grzegorz Jasinski, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, p. 116.

ATRADIMAI ARCHYVUOSE: 1823 M. KARALIAUČIAUS KONSISTORIJOS ATASKAITOS APIE PIETISTINIUS JUDĖJIMUS ATSI-
RADIMO PRIEŽASTYS IR APLINKYBĖS

Neseniai Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz zu Berlin) rastas vienas itin įdomus ir vertingas XIX a. dokumentas, kuris, jei ir neatsakys į visus šiame straipsnyje iškeltus klausimus ir akcentuotas surinkimų judėjimo tyrimų problemas, tai neabejotinai turėtų įnešti reikšmingų papildymų ar tam tikro tikslumo dėl maldininkų įvaizdžio, jų susirinkimų išplitimo teritorijoje ir masiškumo. Vienoje iš archyvinių bylų²⁵, skirtų Prūsijos valstybėje egzistavusių sektų ir kitų religinių susibūrimų reikalams, yra įrišta 1823 m. Karaliaučiaus konsistorijos sudaryta statistinių duomenų suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas²⁶. Susipažinus iš arčiau su šiuo dokumentu, nekyla abejonių, kad čia teikiama išsami ir įvairiapusė ataskaita apie Prūsijos Lietuvos maldininkus XIX a. 3-iame dešimtmetyje. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad pačią bylą išskirtinai sudaro oficialaus pobūdžio valdiškų institucijų dokumentai: Karaliaučiaus konsistorijos, Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne, vietos kunigų, valdžios pareigūnų korespondencija, pranešimai, ataskaitos apie sektas, įvairius religinius judėjimus, tarp jų ir maldininkų susirinkimus Rytų Prūsijoje. Tad, kaip pasakytų Jasinski, eilinį kartą turime progą į surinkimininkus pažvelgti ne jų pačių, tačiau svetimųjų, t. y., evangelikų dvasininkų, mokytojų ar administracijos valdininkų, akimis²⁷.

Aptariamą 1823 m. dokumentą nereiktų laikyti atradimu – apie jo egzistavimą žinota jau prieš keletą dešimtmečių. Juo savo tyrimuose ne kartą rėmėsi Jasinski²⁸. Dokumentas ir jo turinys gerai buvo žinomas vokiečių istorikui

²⁵ Acta betr. das Secten und Conventikelwesen im Oberpräsidial Consistorial Bezirk Königsberg vom März 1810 bis Dezember 1841, GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1.

²⁶ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 30-39.

²⁷ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 17.

²⁸ Płg., Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, p. 24, 27, 35.

Matthias Deuschle²⁹. Vis dėlto šiame dokumente esanti informacija iki šiol nebuvo išsamiau apžvelgta, o tuo labiau analizuota. Ne be reikalo Deuschle apgailestaudamas buvo priverstas pripažinti, kad šis savo įvairiapuse informacija turtingas šaltinis tarp religinio Prabudimo judėjimo Prūsijoje tyrinėtojų lig šiol dar nesulaukė tinkamo įvertinimo³⁰.

Kokios 1823 m. ataskaitos atsiradimo aplinkybės ir priežastys? Kaip aiškėja iš kito bylos dokumento, 1822 m. rugsėjo 22 d. Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerija Berlyne Karaliaučiaus konsistorijai pranešė, kad ji pageidautų kuo skubiau susidaryti visapusišką vaizdą apie už krašto bažnyčios ribų veikiančius religinius susibūrimus ir privačias pamaldas. Superintendantams ir jiems pavaldiems kunigams buvo pavesta suregistruoti, kur ir kiek minėti susirinkimai vyksta, kas jiems vadovauja, koks dalyvių skaičius, koks tų draugijų pobūdis, dvasinė kryptis. Pageidauta, kad šis pavedimas išliktų kiek galima labiau slaptas, nesukeltų papildomo bereikalingo pašalinio susidomėjimo, todėl buvo pranešta, kad apie tai nebus skelbiama ir publikuojama jokiose valdžios žiniuose. Reikalauta, jog visos surinktos žinios būtų susistemintos ir pateiktos lentelėse³¹.

Kas privertė ministeriją taip susirūpinti privačių religinių susirinkimų reikalais? Visų pirma amžininkai ir tyrinėtojai nurodo, kad surinkimininkų judėjimas ypač suaktyvėjo ir išaugo 1818-1824 m., po karų su Napoleonu³². Antra, galima daryti prielaidą, kad valdžia apie pietistinius susirinkimus neturėjo jokių patikimų žinių. Kokia klaidinga informacija pasiekdavo valdžios ausis, gali iliustruoti kad ir šis atvejis. 1819 m. konsistorijai buvo pranešta, jog Klaipėdos apylinkėse susikūrė kažkokia šventųjų draugija, kurios nariai į savo susirinkimus susirenka nuogi, tarpusavyje bučiuojasi ir nuogi mariose

²⁹ Matthias Deuschle, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79-117.

³⁰ *Ibid.*, p. 89.

³¹ Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms, 1822 m. rugsėjo 22 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sect. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 24r-v.

³² [Carl Wachhausen], „Die Maldeninker-Versammlungen un die Stellung der Geistlichen zu denselben“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1861, Nr. 35, p. 159; Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, p. 8; Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, p. 306.

maudosi³³. Ministerijai paliepimus atlikti detalesnį tyrimą, Klaipėdos supe-rintendentas ir apskrities viršininkas patikino, jog daug lietuvių Klaipėdos apylinkėse laiko pamaldas savo ypatinguose susibūrimuose, tačiau jokia būdu jų negalima apkaltinti nedorovingumu. Veikiau priešingai, šitie žmonės iš kitų išsiskyrę blaivumu, buvo paklusnūs valdžiai, klusniai atlikdavo savo prievoles, mokėjo mokesčius³⁴. Tad galima manyti, kad detali ir visapusiška informacija valdžiai buvo reikalinga dėl tos priežasties, kad žinotų su kokiais judėjimais ji turėjo reikalą, kiek jie pavojingi, masiški ir kokių priemonių reiktų imtis, kaip juos kontroliuoti.

Istorikas Deuschle 1823 m. ataskaitos apie egzistuojančius susirinkimus Prūsijos provincijose pasirodymą ir ministerijos susidomėjimą pietistiniais judėjimais bei sektomis linkęs sieti su dviem aplinkybėmis. Pirma, suaktyvėjusiai valstybės politikai sektų ir religinių susibūrimų atžvilgiu didelę įtaką padarė nuo 1817 m. Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai ėmęs vadovauti Karl Sigismund Franz von Altenstein (1770-1840). Jis siekė, kad valstybė nebūtų suskaidyta į atskiras interesų grupes, bet būtų organiškai vieninga, kurioje visi piliečiai veiktų visų gerovei. Ministras pasisakė už tikėjimo ir sąžinės laisvę, tačiau iš kitos pusės, rėmė valdžios įsikišimo galimybes, jei grėstų pavojus valstybei ir jos pilietinei tvarkai. O būtent sektose ir pietistiniuose judėjimuose jis ir išvelgė tą grėsmę valstybės vidinei vienybei ir darnai, nes sektos vedė prie bažnytinės tvarkos pairimo. Jo supratimu, sektantizmas ir religinis fanatizmas buvo pavojingas ir dėl to, kad šie vedė prie paniekos visiems žemiškiems dalykams, tarp jų ir žemiškoms valdžios institucijoms. Esą sektantizmo dvasia prisideda prie valstybės pamatų išjudinimo. Todėl buvo reikalinga sektų ir religinių judėjimų stebėseną bei kontrolę³⁵.

Antra, ministerijos dėmesį sektoms ir pietistiniams judėjimams Rytprūsių provincijoje galėjo iššaukti kiek ankstesni įvykiai, nutikę 1820 m. Rytų Pomeranijoje. Čia, Slupsko (vok. Stolp) diecezijoje, trys broliai dvarininkai von Belowai savo valdose ėmė organizuoti privačius religinius susirinkimus, ku-

³³ Ištrauka iš konsistorijos tarėjo Walde atasakaitos dėl sektų reikalų, 1819 m. sausio 25 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sect. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 21r.

³⁴ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui, 1820 m. vasario 19 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sect. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 22r.

³⁵ Matthias Deuschle, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, p. 81-83.

riuose dalyvavo patys dvarininkai su visais tarnais ir samdiniais. Tas pietistinis judėjimas tiek išplito, kad jį netruko pastebėti Ščecino (vok. Stettin) provincijos konsistorija, o po to ir ministerija Berlyne. Pastaroji davė nurodymą imtis drastiškų būdų šiems religiniams susibūrimams sustabdyti. Dvarininkų von Belowų rengti susirinkimai buvo policinėmis priemonėmis išvaikyti, tarnams ir net patiems dvarininkams grasant pinigineis bandomis buvo uždrausta rinktis į tokius susibūrimus. Kadangi dvarininkai turėjo įtakingų užtarėjų ir plačius ryšius, apie šį precedentą netruko sužinoti ir pats karalius Friedrichas Vilhelmas III. Ministras Altensteinas buvo priverstas aiškintis ir argumentuoti savo veiksmų motyvus. Tad Deuschle daro išvadą, kad greičiausiai ši nemaloni ministro Altensteino patirtis privertė rinkti informaciją apie tai, kur dar valstybėje egzistuoja panašūs pietistiniai judėjimai, dėl kurių ateityje galėjo kilti neramumai kaip dvarininkų von Belowų atveju³⁶. Tokių įvykių fone visai nestebina duotas nurodymas fiksuoti, sekti bei stebėti pietistinius susibūrimus – šiuo atveju maldininkus – Rytų Prūsijos provincijoje, ir išskirtinai Prūsijos Lietuvoje.

Duomenys apie surinkimus ir religines draugijas buvo surinkti per mažiau nei metus ir jau 1823 m. pavasarį pateikti ministerijai. Prie duomenų suvestinės Karaliaučiaus konsistorija pridėjo lydraštį su tam tikrais apibendrinimais ir išvadomis³⁷. Pirmiausiai konsistorijos buvo pažymėta, kad duomenys ir vertinimai čia suplaukė iš skirtingų dvasininkų, kurių požiūris į tokius susirinkimus labai skyrėsis, todėl ir vertinimai buvę nevienodi. Pvz., Labguvos ir Pakalnės (vok. Niederung) superintendentai apie surinkimininkus daugiausia atsiliepė neigiamai, Gumbinės ir Tilžės – labai abejingai, o Klaipėdos, Geldapės, Ragainės ir ypač Įsruties superintendentai labai išgyrė tas draugijas ir jų narių pamaldumą. Tad konsistorija buvo priversta konstatuoti, jog surinkti duomenys teikė daug objektyvios informacijos, tačiau tuo pačiu čia buvę ir kai kurių subjektyvių, abejotinių dalykų. Vis dėlto buvo prieita prie vieningos išvados, kad nė vienos draugijos nebuvo galima apkaltinti separatizmu. Visi be išimties liudijo, jog minėtų susibūrimų nariai, lyginant su kitais parapijiečiais, buvę uoliausi ir pamaldžiausi krašto bažnyčių lankytojai, taip pat dorovin-

³⁶ *Ibid.*, p. 91-96.

³⁷ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sekt. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 28-29.

giausi, santūriausi ir blaiviausi žmonės. Jie pasižymėję paklusnumu valdžiai, buvę ypatingai darbštūs. Jų religiniai skaitymai apsiriboję Šv. Raštu ir Johanno Arndto veikalais ir tai nebuvo jokia blogybė. Kita vertus, buvo pažymėta, kad surinkimininkai save laiko vertesniais už kitus. Jie saviškiams buvę malonesni ir paslaugesni, nei kitiems. Bet tame konsistorija neįžvelgė nieko blogo, nes tai esą buvo būdinga visoms krikščioniškoms bendruomenėms. Buvo išreikštas ir tam tikras susirūpinimas ar bėgštavimas. Pirmiausiai siekta, kad tie susibūrimai geranoriškai leistųsi prižiūrimi vietos kunigų. Antra, baimintasi, kad dėl keliaujančių pamokslininkų įtakos surinkimininkai nenusigręžtų ir nenutoltų nuo vietos dvasininko. Trečia, bėgštauta, kad tarp tokių susibūrimų neišplistų sektantizmas, jie nenutoltų nuo bažnyčios mokymo. Dėl to buvo išreikšta būtinybė, kad šių susirūpinimų nariai nenustotų lankyti oficialių pamaldų.

SURINKIMŲ TOPOGRAFIJA IR SKAITLINGUMAS PAGAL 1823 M. ATASKAITĄ

Kokią gi surinkimininkų judėjimo topografija buvo fiksuota atsakaitoje? Iš Karaliaučiaus apygardos buvo nurodytos tik 3 inspekcijos (Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipėdos) su 6 parapijomis, kuriose vyko pietistiniai susibūrimai³⁸. Tai kiek stebina, nes apygardai tuo metu priklausė 23 inspekcijos, tarp kurių buvo lietuvių parapijiečių gana gausiai gyvenamos Vėluvos, Žuvininkų, Žiokų, Šventapilės, Gerduvos ir kt. Pagal šią atsakaitą išeity, kad be Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipėdos inspekcijų, kitose inspekcijose pietistinių susibūrimų nebūta? Šis faktas kelia tam tikrą abejonių ir ateityje reikalautų išsamesnės verifikacijos.

Tuo tarpu Gumbinės apygardoje fiksuota 16 bažnytinių inspekcijų (su daugiau nei 30 parapijų), tačiau nurodyta, kad pusėje jų (t. y. 8) jokių religinių draugijų nebuvo. Tarp tokių daugiausia buvo mozuriškos inspekcijos, Unguros (Angerburg), Luko (Lyck), Lėčiaus (Lötzen), Johannisburgo, Zėhesteno (Seehesten) ir kt³⁹.

³⁸ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 30v-35r.

³⁹ *Ibid.*, l. 36v-39r.

Aptariama ataskaita, kaip jau minėta, yra vertinga dėl atskirose parapijose nurodytų pietistinių susirinkimų dalyvių skaičiaus. Suprantama, šie skaičiai yra labai subjektyvūs ir apytiksliai. Kai kuriais atvejais pateikti gana tikslūs duomenys, o kartais tiesiog teigta, jog dvasininkai negalėjo nieko tikslaus nurodyti. Antai Geldapės parapijoje nurodytos maldininkams priklausiusios 6 pagyvenusios moterys, o, štai, Malviškių parapijoje (Ragainės insp.) - 12 asmenų. Laukiškos parapijos (Labguvos insp.) atveju pasakyta, kad surinkimuose dalyvaujančių tikslų žmonių skaičių negalima nustatyti, bet jie visi yra lietuviai ir jų skaičius nuolat didėja, ypač įsijungiant moterims. Neretas atvejis, kai nurodytas surinkimų dalyvių skaičius balansuoja tarp tikslumo ir neapibrėžtumo. Pavyzdžiui, dėl maldininkų Skaigirių parapijoje (Naujosios insp.) pažymėta, kad šios parapijos septyniuose kaimuose kiekviename jų būta 20 iki 40. Tokiu atveju susidarytų apie 140 asmenų bendra paklaida, kuri yra labai didelė, ypač žinant, kad, tarkime, tokioje Šilėnų parapijoje surinkimininkų apskritai fiksuoti vos 2 surinkimininkams priklausę asmenys. Tiksliausią statistiką pateikė Ragainės, Stalupėnų, Įsručio ir Naujosios superintendantai, kurie beveik nepaliko tuščių, neužpildytų ataskaitos lentelių skilčių, bet pasistengė nurodyti kiek įmanoma tikslesnį maldininkų skaičių jiems pavaldžiose parapijose. Regis, mažiausiai dėl duomenų tikslumo varginosi Klaipėdos superintendantas Victoras Sprengelis, kuris paprasčiausiai pasitenkino bendru teiginiu, kad visose parapijose (o jų tuo metu buvo 10) buvo pietistų, kurie su savo namiškiais rytais ir vakarais rengdavo maldos susirinkimus. Tačiau, kiek gausiai jų čia būta, deja, taip ir lieka nedetalizuota. Galbūt dėl to reiktų kaltinti asmenines superintendente savybes, o galbūt jis išties nedisponavo tikslesne statistika. Kaip rodo XIX a. pirmos pusės Klaipėdos diecezijos vizitacijų aktai, Sprengelis išties nemėgo daugžodžiauti, buvo dalykiškai santūrus⁴⁰. Kita vertus, vizitacijų ataskaitose Sprengelis dėl maldininkų skaičiaus irgi teikė gana abstrakčius, neapibrėžtus duomenis. Antai, 1814 m. pranešta, kad Juodkrantės, Kretingalės, Priekulės ir Rusnės parapijose pietistų būta *po keletą* (vok. *einige*), Klaipėdos vokiečių ir lietuvių parapijose, ypač apie Klaipėdą jų būta *gausu* (vok. *ansehnlich Zahl*), o kitose – *daug*

⁴⁰ Darius Barasa, *Bažnyčių vizitacijos ir Šilutės diecezija XIX a. pirmoje pusėje* (magistro baigiamasis darbas), Klaipėda, 2000, p. 51-52. Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute.

(vok. *viel*). 1849 m. vizitacijoje maldininkų skaičius Šilutės diecezijoje buvo nurodytas dar neapibrėžčiau: teigta, jog pietistų čia buvę *pakankamai gausu* (vok. *ziemlich zahlreich*)⁴¹. Tad žinant tokias kai kurių superintendentų asmenines savybes, o taip pat jų gana ribotas žinias apie maldininkus, ataskaitoje aptinkamas toks neapibrėžtumas neturėtų labai stebinti.

Įvairuojantis duomenų tikslumas ataskaitoje, kai balansuota tarp visiško neapibrėžtumo ir tam tikro preciziškumo, verčia svarstyti, koku būdu šie duomenys buvo surinkti? Iš kai kurių užuominų matyti, kad žinias superintendentams teikė parapijų kunigai. Antai, Karaliaučiaus atveju ataskaitoje rašyta: „*kaip patikino kunigas Kahle*“⁴². Žinias iš Gilijos Labguvos superintendentui Johannui Ephraimui Reicheliui teikė Gilijos parapijos dvasininkas Gottlieb Ostermeyeris („*Gilijos kunigas Ostermeyeris superintendentui Reicheliui raštiškai pranešė [...]*“)⁴³. Tačiau neatmestina galimybė, jog ir patys superintendentai disponavo tam tikra informacija ir ją galėjo persiųsti konsistorijai. Regis, taip bus nutikę su jau minėtu Labguvos superintendentu Reicheliu, kuris perteikęs Gilijos kunigo Ostermeyerio parodymus, su jais nenorėjo sutikti ir pateikė konsistorijai savo nuomonę dėl surinkimininkų. Apskritai galima manyti, kad duomenų surinkimo schema ar kryptis buvusi tokia: nuo žemiausios grandies vertikalia kryptimi link aukštesnės institucijos – parapijų dvasininkai-superintendentai-Karaliaučiaus konsistorija-ministerija Berlyne.

Kitas svarbus klausimas būtų: kiek patikimi šios ataskaitos duomenys? Akivaizdu, kad visiškai pasikliauti jais yra rizikinga, nes jie surinkti be jokios tikslios registracijos ar apklausos. Be to, juos teikė tretieji asmenys, t. y., ne patys maldininkai, o juos stebėję parapijų dvasininkai. Tad duomenų patikimumas greičiausiai priklausė nuo to, kiek dvasininkai buvo artimai susipažinę su surinkimais, kiek buvo įgavę jų dalyvių pasitikėjimą arba kiek patys dalyvavo bei rėmė tokius mados susibūrimus. Antai, tas pats Labguvos superintendentas Reichelis mini, kad Gilijos kunigas Ostermeyeris labai remia ir palaiko tokius maldininkų susirinkimus, renka aukas ir platina jų raštus⁴⁴. Tad galima many-

⁴¹ *Ibid.*, p. 56.

⁴² Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 31r.

⁴³ *Ibid.*, l. 34r.

⁴⁴ *Ibid.*

ti, kad tokių dvasininkų kaip Ostermeyerio, kurie stebėjo maldininkų veiklą iš vidaus, o ne iš išorės, teikti duomenys turėjo būti gana patikimi, nors galbūt kai kuriais atžvilgiais ir kiek šališki. Bet tai turbūt bet koku atveju geriau, negu remtis nuogirdomis, gandais ir apkalbomis. Regis, būtent tokiu galima įvardinti priešišku nusistatymu maldininkų atžvilgiu garsėjusį Labguvos superintendentą Reichelį.

Iš turimų duomenų vis dėlto galima pamėginti surinkuoti maldininkų skaičiumi gausiausias parapijas ir vietas. Vienas didžiausių surinkimininkų narių skaičius nurodytas Papelkių parapijoje (Labguvos insp.) – 200-300, Jurbarko (Įsruties insp.) – 240, Ragainės lietuvių parapijoje fiksuota 230, Viešvilės – apie 200, maždaug tiek pat Gilijos (Labguvos insp.), Skaisgirių (Naujosios insp.) parapijose; 170 surinkimininkų paminėta Lenkviečių (Ragainės insp.), 150 – Kusų (Ragainės insp.), šiek tiek mažiau – Naujosios, Gastų, Stalupėnų, Pilupėnų, Enciūnų parapijose. Nemaža būta parapijų, kur surinkimininkų skaičius nesiekė 100 (pvz., Tilžės, Kaukėnų, Pilkalnio, Katniavos, Nemerkiemio ir kt.). O štai Aulavėnų parapijos kunigą galima pagirti už preciziškumą – mat jis nurodė čia buvus 12 vokiečių ir 80 lietuvių. Kiek keista, tačiau Gumbinės parapijoje paminėtas vienintelis Stanaičių kaimas, kuriame buvę tik keletas lietuvių surinkimininkų. Kaip jau minėta, Geldapės parapijoje buvo nurodytos 6 pagyvenusios moterys. O va, Žirgupėnų (Stalupėnų insp.) ir Šilėnų parapijose būta vos po 2 surinkimininkus.

Pagal 1823 m. ataskaitą maldininkų skaičiumi gausiausios parapijos^{45*}

Eil. Nr.	Parapija	Maldininkų skaičius
1.	Papelkių (Popelken)	200-300
2.	Jurbarko (Geongenbung)	240
3.	Ragainės lietuvių p-ja (Ragnit)	230
4.	Skaisgirių (Skaisgirren)	140-280
5.	Gilijos (Gilgen)	200
6.	Viešvilė (Wischwill)	200
7.	Lenkviečių (Lengwethen)	170

⁴⁵ *Į lentelę neįtrauktos Klaipėdos diecezijos parapijos, kuriose, pasak ataskaitos, pietistų būta kiekvienoje parapijoje, tačiau tikslesnis jų skaičius nenurodytas.

8.	Kusų (Kussen)	150
9.	Pilupėnų (Pillupönen)	140
10.	Naujoji (Neukirch)	130
11.	Gastų (Heinrichswalde)	130
12.	Stalupėnų (Stallupönen)	120
13.	Enciūnų (Enzuhnen)	120
14.	Aulavėnų (Aulowönen)	92
15.	Tilžė (Tilsit)	70-90
16.	Kaukėnų (Kaukehmen)	45-60
17.	Beržkalnio (Berszkallen)	50
18.	Lazdynų (Lasdehnen)	40-50
19.	Nemerkiemis (Nemmersdorf)	30
20.	Karaliaučiaus Senojo Rosgarto (Alt-Roßgarten)	20-30
21.	Smeltės (Schmelz)	20
22.	Katniavos (Kattenau)	15
23.	Pilkalnio (Pillkallen)	15
24.	Malviškio (Mallwischken)	12
25.	Geldapės (Goldap)	6
26.	Šilėnų (Schillehnen)	2
27.	Žirgupėnų (Szirgupöhnen)	2
28.	Laukiškos (Laukischken)	?
29.	Piktupėnų (Piktupönen)	?
30.	Katyčių (Coadjuthen)	?
31.	Lapynų (Lappienen)	?

Remiantis maldininkų skaičiumi atskirose parapijose, galima išskirti ir bažnytines inspekcijas, kuriose būta didžiausia surinkimų koncentracija.

Bažnytinė inspekcija	Maldininkų skaičius
Ragainės (Ragnit)	829
Naujosios (Neukirch)	530
Labguvos (Labiau)	virš 500
Stalupėnai (Stallupönen)	405
Įsručio (Insterburg)	382

Turint tokius, nors ir abejotino tikslumo duomenis, galima mėginti paskaičiuoti, kokį nuošimtį visų gyventojų sudarė surinkimininkai atskirose Prūsijos Lietuvos bažnytinėse inspekcijose.

Bažnytinė inspekcija	Bendras gyventojų skaičius ¹	Maldininkų skaičius	%
Ragainės (Ragnit)	21.747	829	3,8
Naujoji (Neukirch)	29.080	530	1,8
Labguvos (Labiau)	23.244	virš 500	2,4
Stalupėnai (Stallupönen)	21.790	405	1,9
Įsručio (Insterburg)	31.104	382	1,2

Kaip jau minėta, statistiniai duomenys yra labai sąlyginiai, apytiksliai, todėl kategoriškų ar vienareikšmiškų išvadų bei teiginių nereiktų daryti. Vis dėlto kai kurios prielaidos ar apibendrinimai reikalingi. Visų pirma šie statistiniai duomenys yra itin vertingi, nes apie surinkimų judėjimo mastus ir paplitimą palyginti tokiu ankstyvu laikotarpiu apskritai mažai žinota. Šie duomenys turėtų tapti atsparos tašku vėlesnio laikotarpio surinkimininkų raidos tyrinėjimams. Kaip rodo statistika, XIX a. 3 dešimtmetyje maldininkai sudarė 2-4 proc. visų gyventojų. Prisiminus tyrinėtojų tvirtinimus, kad XIX a. antroje pusėje ar XIX-XX a. sandūroje surinkimininkai sudarė apie ketvirtadalį, t. y., apie 25 proc. visų gyventojų, galima spėti, jog XIX a. 3 dešimtmetyje pietistinis judėjimas buvo pradiniam etape ir pagreitį įgavo vėlesniais metais bei dešimtmečiais. Kita vertus, 1823 m. fiksuotas palyginus nemažas surinkimų dalyvių skaičius leidžia revizuoti ar patvirtinti nusistovėjusius teiginius, kad surinkimininkų judėjimo ištakų išties reikia ieškoti XVIII a. antroje pusėje. Papelkiuose ir Jurbarke (Georgenbuge) fiksuotos skaitlingiausios surinkimininkų bendruomenės taip pat verčia dar atidžiau įsiklausyti į Gaigalaičio nubrėžtas surinkimininkų sąsajas su zalcburgiečiais ir herhuteriais. Pasak jo, būtent Papelkiuos buvo pastebėta aktyvi herhuterių veikla, o Jurbarke savo sakytojo veiklą pradėjo zalcburgietis Friedrichas Grenz (1750-1826)⁴⁶.

⁴⁶ Wilhelm Gaigalat, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, p. 4, 6.

Aptariama 1823 m. suvestinė teikia svarbių žinių ir apie įvairiose parapijose maldininkų susirinkimams vadovavusius asmenis. Iš viso įvardinti 19 sakytojų⁴⁷. Itin vertinga laikytina tai, jog ataskaitoje fiksuoti iki šiol istoriografijoje nežinotų sakytojų pavardės. Antai, Karaliaučiuje, Senajame Rosgarte vyksiams susibūrimams vadovavo sodininkas Mittrichas jaunesysis – garbingas ir nepriekaištingas vyras. Laukiškose (Labguvos insp.) vyriausiuoju buvo inspektorius Rhenius iš Bachmano (Klaipėdos apyl.). Teigta, jog pastarasis instrukcijas gaudavęs iš Anglijos. Tačiau pridurta, kad šios žinios nėra patikrintos ir galbūt tai buvę tik gandai. Kiti istoriografijoje iki šiol neminėti sakytojai: ūkininkas Vindaitis iš Gilijos, Činkus ir Rudaitis, lanke Gastų parapiją, Anušis Zipkaitis iš Šilininų, ūkininkas Klibišaitis iš Galkiemio, Sudeikaitis iš Laukupėnų, taip pat Auluvėnuose veikęs Villamaitis, Lukaitis, Pfeilas.

Be įvardintų sakytojų, ataskaitoje minima nemažai anoniminių arba, tiksliau tariant, maldininkų susibūrimams vadovavusių asmenų, kurių pavardžių ar kitų tikslesnių duomenų kunigai nesugebėjo nurodyti. Taip nutiko Piktupėnų ir Katyčių atveju. Apie Tilžės parapijoje vykusius susirinkimus pasakyta, kad jiems vadovavo kažkoks trobelninkas (kampininkas) iš Dvišakių kaimo, o Mielkiemio parapijoje – buvęs mokytojas. Pasitaiko paminėjimų, kad pamaldas praveddavę keliaujantys pamokslininkai (Naujosios p-ja), pats sodybos šeimininkas (Skaisgirių p-ja) arba kuris nors iš pačių susirinkusiųjų, kurie būna įkvėpti ir geriausiai supranta Šv. Raštą (Laukiškos p-ja). Fiksuotas ir gan retas atvejis, kai susirinkimams vadovaudavusios netgi moterys (Naujosios diecezija).

Pagal suvestinės teikiamus duomenis įmanoma tiksliau apibrėžti kai kurių sakytojų veiklos teritorines ribas. Pavyzdžiui, Friedrichas Grenzas, kuris istoriografijoje įvardintas vienu iš surinkimų judėjimo patriarchų ir vienos

⁴⁷ 1823 m. suvestinėje įvardinti pietistinių susirinkimų vadovai, sakytojai: Schoenherras ir sodininkas Mittrichas iš Karaliaučiaus, inspektorius Rhenius iš Bachmano (Klaipėdos apsk.), Grenzas iš Jurbarko, ūkininkai Vindaitis (Windait) iš Gilijos ir Groštaitis (Grosztat) iš Nemunyno, Petrikas (Petrick) iš Klein Friedrichgrabe, Činkus (Czinkus) (vietovė nenurodyta), Rudaitis (Rudat) (vietovė nenurodyta), Kleverys (Klewerys), Preikšaitis (Preukszat) iš Kusų, Abromaitis (Abromeit) iš Viešvilės, Albušaitis (Albuszat) nuo Klaipėdos apyl., Anušis Zipkaitis (Anus Zipkatis) iš Šilininų, Klibišaitis (Klibischat) iš Galkiemio, Sudeikaitis (Sudeikat) iš Laukupėnų, Vilimaitis (Willameit), Lukaitis (Lukatis), Pfeil (vietovės nenurodytos).

iš įtakingiausios maldininkų srovių – jurkūniškių – pradininku, aptarnavo ir lankė surinkimus Jurbarko, Auluvėnų, Stalupėnų, Pilkalnio, Kusų, Malviškių, rečiau – Kaukėnų, Gumbinės, Papelkių parapijose. Greta jo paminėti klimkiškių srovės sakytojai – Kleverys, Preikšas, Albuszaitis, Abromaitis. Sakytojas Kleverys vadovavo susirinkimams beveik tose pačiose parapijose kaip ir Grenzas: Kaukėnų, Pilkalnio, Stalupėnų, Auluvėnų parapijose. Kiek keista, tačiau nėra paminėtas pats minėtos krypties pradininkas – Klimkus Grigelaitis (1750-1825). Galbūt jis tuo metu dėl garbingo amžiaus jau nebebuvo aktyvus, arba eilinį kartą Klaipėdos superintendentas pasivargino dėl detalių - iš Klaipėdos ir Šilutės apskričių parapijų jis sugebėjo nurodyti tik Smeltės kaimo mokytoją, vadovavusį dvidešimčiai Smeltės pietistų.

Lyginant su istoriografijos gan gausiais ir turtingais duomenimis, 1823 m. ataskaita neteikia itin išsamių ar išskirtinai įdomių žinių apie maldininkų susirinkimų eigą ir turinį. Dažniausiai apsiribota bendresniais apibūdinimais: esą susirinkimų dalyviai susieina sekmadienio ir šventadienių vakarais. Jie gieda, meldžiasi ir skaito Šv. Raštą bei kitas dvasingas knygas (Nemerkiemio p-ja)⁴⁸. Apie Laukiškos parapijoje vykusius maldininkų susirinkimus rašyta, kad ten giedama, meldžiamasi, aiškinamas Šv. Raštas, kalbama religinėmis temomis. Esą paprastai jų susirinkimai prasideda nusileidus saulei ir užsitęsia iki nakties. Užsibaigia valgymu ir gėrimu (*mit Essen ung Trinken*)⁴⁹. Pasitaikyta ir originalesnių aprašymų. Antai, Papelkiuose susirinkimo vyriausiasis melddavosi visų vardu, o kiti esą klūpėdavo, aimanuodavo ir verkėdavo. Po to buvo skaitomas Šv. Rašto skyrius ir pagal Šv. Dvasios įkvėpimą aiškintas. Maldininkai savo susirinkimuose daugiausia kalbėję apie žmogiškos prigimties sugedimą, apie atgailą ir Dievo malonę, kurią galima pasiekti tik panirus į liūdesį dėl nuodėmės. Anot jų, išganytam galima būti tik dėl Kristaus aukos ir jo malonės, nes to nepadarys jokie geri darbai. Esą dažnai buvo akcentuojama tikėjimo Jėzumi stebuklinga galia, kuris esą didžiausius nusidėjėlius priima, jei tik jie išpažįsta savo nuodėmes. Nemaža dėmesio susirinkimuose skirta Paskutiniojo teismo ir pasaulio pabaigos temai ir kt.⁵⁰

⁴⁸ Tabellarische Uebersicht der im Bezirke der Regierung zu Königsberg in Preußen befindlichen Vereine zu außerkirchlichen Religionsübungen oder Erbauungsstunden pro 1822, GStAPK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 37r.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 32r.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 33r.

Vieną iš įdomiausių ir spalvingiausių ataskaitos dalių sudaro apskritai bendras maldininkų, jų veiklos, daromos įtakos parapijose vertinimas. Iš to galima matyti, koks surinkimininkų vaizdinys vyravo ar formavosi to meto aplinkoje. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad 1823 m. suvestinėje pateiktas maldininkų įvaizdis yra apskritai vienas iš ankstyviausių mums žinomų. Atsispiriant nuo jo, galima sekti, kiek ir kaip tas vaizdinys kito per visą vėlesnį šimtmetį.

Kaip jau buvo pažymėta prie ataskaitos pridėtame konsistorijos lydraštyje, maldininkų vertinimas labiausiai priklausė nuo individualaus dvasininko nu-siteikimo ir požiūrio į šiuos žmones. Tai geriausiai iliustruotų du skirtingi pavyzdžiai. Antai, Papelkių kunigas Johannas Friedrichas Glogau (1773-1831) apie surinkimininkus savo parapijoje rašė: „*Maldininkai šioje parapijoje gyvena gerbtinai, nepakenčia vagysčių, plėšimų, žmogžudysčių ir kitokių didelių nusikaltimų. Sekmadieniais jie laikosi dievobaimingai – eina į bažnyčią ir rengia savo maldos susirinkimus. Nieku būdu neina į smuklę girtuokliauti, lošti ir šokti. Kai kurie net pinigų skaičiuoti ar valgyti gaminti sekmadieniais laiko nuodėme*“⁵¹. O štai, jau ne karto minėto Labguvos superintendente Reichelio požiūris į maldininkus dvelkė atvira neapykanta. Pasako jo, maldininkai save vieninteliais laikė išmintingais, šventais ir vertais išganymo. Kiti žmonės, jų akimis žiūrint, buvo velnio vaikai. Nors jie ir uoliai lanko bažnyčią, tačiau į ją ateina pačiais prasčiausiais rūbais, kokius tik turi. Nusidėjėlius, ypač moteris, norinčias išpažinti savo nuodėmes, jie vedėsi į tamsią kamara ar tvartą. Dėl to esą radosi ne viena nelaiminga santuoka. Juos atpažinti esą buvo galima iš drovių, baikščių žvilgsnių, išsprogusių akių ir perkreipto veido. Pypkę jie vadino velnio ragu, o tabaką – prakeiktu augalu; skiepus nuo raupų laikė kišimuisi į dievišką tvarką; niekino mokslą, ypač aritmetiką ir rašymą, ir pan.⁵². Nemaža dalis dvasininkų maldininkų atžvilgiu buvo gana indiferentiški. Tą jų abejingumą galima pastebėti ne tik jų neutraliuose vertimuose, bet ir labai lakoniškuose apibūdinimuose. Tilžės kunigas apie jo parapijoje buvusius surinkimininkus išsireiškė trumpai: esą nepastebėta, kad tie susibūrimai darytų kokią nors ypatingą įtaką jų dalyvių gyvenimo būdui⁵³. Apie Nemerkie-

⁵¹ *Ibid.*, l. 33r.

⁵² *Ibid.*, l. 32r.

⁵³ *Ibid.*, l. 37r.

mio maldininkus pasakyta, jog jiems negalima prikišti jokios blogybės⁵⁴, o Naujosios parapijos dvasininkui surinkimininkų moralinis elgesys nebuvo nė kiek geresnis nei kitų dorovingų žmonių⁵⁵; pasak Gastų dvasininko, be veidmainių ir ekscentriškų narių, tarp maldininkų būta ir tokių, kurie išties išsiskyrė romumu ir rodė meilę aplinkiniams⁵⁶. Nešališko požiūrio į maldininkus pavyzdžiu galėtų būti Stalupėnų superintendentas Johannas Wilhelmas Koppas, kuris įžvelgė ir teigiamų, ir neigiamų savybių surinkimininkų veikloje: „Maldininkai yra ramūs, tylūs ir blaivūs žmonės, nes tik tokius įsileidžia ir pakenčia tarp savęs; visgi tuo pačiu jie nėra geresni, uolesni, nuolankesni nei kiti. Tikriau sakant, kitaip mąstantiems jie yra kieti ir grubūs; Šv. Raštą jie žino geriau nei kiti parapijiečiai. Tačiau kyla abejonių, ar dėl to jie tampa nuovokesni ir iš to gyvenimui gauna daugiau naudos nei kiti“⁵⁷.

APIBENDRINIMAS

Surinkimų ir maldininkų istoriografija buvo pradėta rašyti dar XIX a. pirmoje pusėje, vos tik judėjimas tapo kiek labiau išplitęs ir pastebimas. Vis dėlto iki šiol esama didelių spragų ir baltų dėmių šio pietistinio judėjimo Prūsijos Lietuvos tyrimuose. Visų pirma išskirtina maldininkų judėjimo masiškumo ir jų surinkimų tinklo ar išplitimo teritorijoje problema. Kiek mažiau aktuali yra jų įvaizdžio ar vaizdavimo XIX a. klausimas. Tad šiame tyrime maldininkų judėjimo masiškumą, išplitimą, jų vaizdavimą XIX a. 3 dešimtmečio Prūsijos Lietuvoje mėginta nustatyti remiantis 1823 m. Karaliaučiaus konsistorijos sudaryta statistinių duomenų suvestine apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas.

Šios ataskaitos atsiradimą reiktų sieti su 1818-1824 m. suaktyvėjusiu ir išaugusiu surinkimininkų judėjimu. Centrinei ir provincijos valdžiai buvo reikalinga visapusiška informacija, kad žinotų su kokiais judėjimais ji turėjo reikalą, kiek

⁵⁴ *Ibid.*, l. 37r.

⁵⁵ *Ibid.*, l. 38r.

⁵⁶ *Ibid.*, l. 38r.

⁵⁷ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStAPK, I HA Rep. 76 III Sekt. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 38-39.

jie pavojingi, masiški ir kokių priemonių reiktų imtis, kaip juos kontroliuoti. Kita vertus, ministerijos dėmesį sektoms ir pietistiniams judėjimams Rytprūsių provincijoje galėjo iššaukti 1820 m. įvykiai Rytų Pomeranijoje, kai vietos dvarininkų iniciuotą ir besiplečiantį pietistinių judėjimą norėta užgniaužti policinėmis priemonėmis. Greičiausiai ši nemaloni patirtis privertė rinkti informaciją apie tai, kur dar valstybėje egzistavo panašūs pietistiniai judėjimai, dėl kurių ateityje galėjo kilti neramumai. Tokių įvykių fone 1823 m. buvo duotas nurodymas fiksuoti, sekti bei stebėti pietistinius susibūrimus – šiuo atveju maldininkus – Rytų Prūsijos provincijoje, ir išskirtinai Prūsijos Lietuvoje.

1823 m. ataskaitoje Karaliaučiaus apygardoje iš buvusių 23-jų bažnytinių inspekcijų buvo nurodytos tik trys inspekcijos (Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipešdos) su 6 parapijomis, kuriose vyko pietistiniai susibūrimai. Gumbinės apygardoje fiksuota 16 bažnytinių inspekcijų (su daugiau nei 30 parapijų), tačiau nurodyta, kad pusėje jų (t. y. 8) jokių religinių draugijų nebuvo. Tarp tokių daugiausia buvo mozuriškos inspekcijos, pvz., Angeburgo, Lykos, Gižycko (vok. Lötze), Johannisburgo, Sensburgo ir kt.

Ataskaita teikia pietistinių susirinkimų dalyvių skaičių atskirose parapijose. Nors duomenys yra labai subjektyvūs ir apytiksliai, tačiau galima išskirti maldininkų skaičiumi gausiausias parapijas ir vietas. Vienas didžiausių surinkimininkų narių skaičius buvo Papelkių, Jurbarko, Ragainės, Viešvilės, Gilijos, Skaisgirių, Lenkvičių parapijose. Mažiausiai surinkimininkų fiksuota Katniavos, Pilkalnio, Malviškio, Geldapės, Šilėnų, Žigupėnų parapijose. Remiantis maldininkų skaičiumi atskirose parapijose, galima išskirti ir bažnytines inspekcijas, kuriose būta didžiausia surinkimų koncentracija: Ragainės, Naujosios, Labguvos, Stalupėnų, Įsručio. Remiantis statistiniais skaičiavimais, maldininkai XIX a. trečiame dešimtmetyje Prūsijos Lietuvos parapijose sudarė 2-4 proc. visų gyventojų. XIX a. antroje pusėje ar XIX-XX a. sandūroje surinkimininkai sudarė apie ketvirtadalį, t. y., apie 25 proc. visų gyventojų, todėl spėjama, jog XIX a. 3 dešimtmetyje pietistinis judėjimas buvo pradiniame etape ir pagreitį įgavo vėlesniais metais bei dešimtmečiais.

1823 m. suvestinė teikia svarbių žinių ir apie įvairiose parapijose maldininkų susirinkimams vadovavusius asmenis. Iš viso įvardinti 19 sakytojų, tarp kurių būta ir iki šiol istoriografijoje nefiksuotų asmenų pavardžių. Pagal suvestinės teikiamus duomenis įmanoma tiksliau apibrėžti kai kurių sakytojų veiklos teritorines ribas.

Vieną iš įdomiausių ir spalvingiausių ataskaitos dalių sudaro apskritai bendras maldininkų, jų veiklos, daromos įtakos parapijose vertinimas. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad 1823 m. suvestinėje pateiktas maldininkų įvaizdis yra apskritai vienas iš ankstyviausių mums žinomų. Atsispiriant nuo jo, galima sekti, kiek ir kaip tas vaizdinys kito per visą vėlesnį šimtmetį. Maldininkų vertinimas labiausiai priklausė nuo individualaus dvasininkų nusistatymo. Pvz., Labguvos ir Pakalnės (vok. Niederung) superintendentai apie surinkimininkus daugiausia atsiliespė neigiamai, Gumbinės ir Tilžės – labai abejingai, o Klaipėdos, Geldapės, Ragainės ir ypač Įsruties superintendentai labai išgyrė tas draugijas ir jų narių pamaldumą.

Aptarto 1823 m. dokumento analizės rezultatai, naujų duomenų gausa neabejotinai parodė, kad XIX a. maldininkų judėjimo tyrimai turi neblogą perspektyvą, o kartu ir neišnaudotas archyvinių dokumentų galimybes. Tai verčia nesustoti, bet pratęsti, turtinti tą darbą, kurį prieš šimtmetį pradėjo Gaigalaitis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

BARASA DARIUS, *Bažnyčių vizitacijos ir Šilutės diecezija XIX a. pirmoje pusėje* (magistro baigiamasis darbas), Klaipėda, 2000. Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute.

DEUSCHLE MATTHIAS, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79-117.

Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms, 1822 m. rugsėjo 22 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, Bl. 24r.

GAIGALAT WILHELM, *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, (*Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte*, kn. 1), Königsberg, 1904.

GAIGALATIS WILHELM, *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį, Priekulė*, 1905.

Generalinio superintendente E. Sartorius pranešimas ministru J. Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.; GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, No 3, be paginacijos.

GUDAITIS KRISTUPAS, *Lietuviai evangelikai*, Hamilton, 1957.

HERMANN ARTHUR, „Preussisch-Litauer und die Evangelische Kirche Ostpreussens 1871-1933“, in *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Sozialkultureller Wandel in Preussisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*, sudarė Robert Traba, (*Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau*, t. 3), Osnabrück, 2000, p. 83-109.

- HUBATSCH WALTER, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostrpreussens*, Göttingen, 1969, t. 1.
- Ištrauka iš konsistorijos tarėjo Walde atasakaitos dėl sektų reikalų, 1819 m. sausio 25 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sek. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 21r.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos del surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarė Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 135-147.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108-133.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 17-42.
- JASINSKI GRZEGORZ, „U źródeł gromadkarstwa. O grupie „świętych“ na Mazurach“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1996, Nr. 3, p. 369-377.
- JUŠKA ALBERTAS, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI-XX amžiuje*, Klaipėda, 1997.
- Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už bažnyčios ribų veikusias religines draugijas*, GStAPK, Rep. 76 III, Sek. 2, Abt. XVI, No 3, Bd. 1, l. 30-39.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui*, 1820 m. vasario 19 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sek. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 22r.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne*, 1823 m. birželio 10 d., GStAPK, I HA Rep. 76 III Sek. 2 Abt. XVI Nr. 1, Bd. 1, l. 28-29.
- KAUNAS DOMAS, „Viliaus Gaigalaičio knygotyrinės nuostatos ir veikla“, in *Knygotyra*, 2007, Nr 48, p. 187-238.
- [KELCH], „Evangelische Konferenz Nichtgeistlicher in Litthauen“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1848, Nr. 8, p. 30-32, Nr. 9, p. 35-36.
- [KELCH], „Ueber den heutigen Stand des christlichen Hausgottesdienst im sogenannten litthauischen Theile unserer Provinz. Eine Stimme aus dem Volke“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1855, Nr. 46, p. 201-202.
- OTELLO RYSZARD, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848-1914“, in *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307-238.
- TIESMEYER LUDWIG, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel, 1910, t. 4.
- [WACHHAUSEN CARL], „Die Maldeninker-Versammlungen un die Stellung der Geistlichen zu denselben“, *Evangelische Gemeindeblatt*, 1861, Nr. 35, p. 159-162, Nr. 36, p. 163-165.
- [X. Y. Z.,] „Die Betbrüder (Maldeninker) in Litthauen“, *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1831, t. 6, p. 204-207.
- [?], „Ueber die sogenannten Heiligen unter den Litthauern. Mitgetheilt von einem Prediger“, *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1833, t. 9, p. 583-586.

Worshippers in Prussian Lithuania: The Scale of the Movement, Its Spread, and Its Image in the 1820s

Summary

The historiography of *surinkimai* (private prayer and hymn-singing gatherings of Evangelical Lutherans in Prussian Lithuania) and worshippers was started in as early as the first half of the nineteenth century – as soon as the movement began spreading and became noticeable. Nonetheless, the movement of the *surinkimininkai* (people who attended such gatherings) in Prussian Lithuania has not been consistently researched: there exist gaps and white spots. First of all, the issue of the scale of the movement and of the network of the gatherings should be singled out. Based on the analysis of 1823 report of Karaliaučius consistory about religious associations functioning outside the Church in the districts of Karaliaučius and Gumbinė, the article attempts to adjust the data on the scale of the worshippers' movement, its spread, and the image of the worshippers.

The emergence of the report should be linked to the movement of the *surinkimininkai*, which became more active and numerous between 1818 and 1824. The central and province authorities made efforts to obtain multi-sided information on the movement and its participants in order to understand what kind of a movement it was, how dangerous and massive it was, and what measures had to be resorted to for its control. On the other hand, attention to sects and Pietist movements in the province of East Prussia might have sprung up due to the 1820 unrest that sparked in East Pomerania between the local authorities and one branch of the Pietist movement that had spread across that region. Very likely, this unpleasant experience stimulated gathering of information on similar Pietist movements active in the state that could cause unrest in the future. It was against the backdrop of such events that an instruction was issued in 1823 the aim of which was to record and keep watch on Pietist gatherings – in this particular case, worshippers – in the province of East Prussia.

In the 1823 report, of 23 ecclesiastical inspections in Karaliaučius district only six parishes of three inspections, in which Pietist gatherings took place, were indicated. In Gumbinė district, over thirty were recorded in sixteen ecclesiastical inspections, but it was pointed out that in eight, or half of them, there were no religious associations. The majority of the latter were Masurian inspections, such as Ungura (Angeburg), Lukas (Lyck), Lécius (Lötz), Johannsburg, Zéhesten (Seehesten), and others.

The report provides data on the numbers of participants of the Pietist gatherings in individual parishes. Although the data is highly subjective and approximate, there were parishes with the largest and the smallest numbers of worshippers. In the parishes of Papelkiai, Jurbarkas, Ragainė, Viešvilė, Gilija, Skaisgiriai, and Lenkviečiai the numbers of the *surinkimininkai* were the highest. The smallest numbers were recorded in the parishes of Katniava, Pilkalnis, Malviškis, Geldapė, Šilėnai, and Žigupėnai. On the basis of the number of worshippers in individual parishes, it is possible to single out ecclesiastical inspections with the largest concentration of the gatherings. These were the ecclesiastical inspections of Ragainė, Naujoji, Labguva, Stalupėnai, and Įsrutis. Statistical calculations suggest that in the 1820s the *surinkimininkai* made up 2–4 per cent of the total population in the parishes of Prussian Lithuania. In the second half of the nineteenth century or at the turn of the twentieth century the *surinkimininkai* made up about a quarter, that is, around 25 per cent of the total population; thus, presumably, the Pietist movement was in the initial stage of formation in the 1820s and started gaining impetus during later years and decades.

The 1823 report provides relevant information on the individuals who led worshippers' gatherings in different parishes and the territorial boundaries of their activities. Nineteen preachers are mentioned in the report, and some of them have not been recorded in historiography.

One of the most interesting and colourful parts of the report is the assessment of the worshippers and their activities. It should be noted that the image of the *surinkimininkai* given in the 1823 report is one of the earliest known in general. Therefore it is possible to trace how and to what extent this image was changing throughout the later century. Assessment of the worshippers largely depended on the clergymen's individual attitudes. For instance, the superintendents of Labguva and Pakalnė (Ger., Niederung) expressed mostly negative opinions about the *surinkimininkai*; those of Gumbinė and Tilžė were indifferent, while the superintendents of Klaipėda, Geldapė, Ragainė, and especially of Įsrutis, were positive about them.

The results of the 1823 document show that research into the nineteenth-century *surinkimininkai* movement in Prussian Lithuania is promising, especially when the opportunities offered by yet undiscovered archival documents are exploited.

1 Duomenys paimti iš: *Neueste Kunde von dem Königreiche Preussen aus den besten Quellen bearbeitet*, Weimar, 1820.